

УДК 75.041.5:75.056(091)(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-2-15>

Віктор КАРПОВ,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

доктор історичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *vvkarpoff@ukr.net*

ПОРТРЕТНА МІНІАТЮРА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ: ВІД ПРИВАТНИХ ПРЕДМЕТІВ ДО МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ

Наукова стаття присвячена дослідженню розвитку портретної мініатюри як унікального жанру образотворчого мистецтва, який зазнав значних змін від особистих предметів інтимного характеру до визнаних музейних експонатів. Автор розглядає історичний контекст створення портретних мініатюр, виходячи з їх появи у середньовічні часи як складової ювелірних прикрас та книжкових ілюстрацій, переходу в епоху Відродження як самостійного виду мистецтва, до їх значення в епоху Романтизму та, нарешті, їх ролі у сучасному світі. В статті аналізуються основні етапи еволюції технік та матеріалів, використання мініатюр у соціальних та культурних контекстах різних епох, а також зміна в сприйнятті мініатюр з особистих та практичних предметів до цінних експонатів у музеях і галереях. Особлива увага приділяється інституціоналізації мініатюрного портрета та його входженню в академічний і культурний канон, розкриваються питання консервації та реставрації. Цей аналіз висвітлює не лише естетичні та художні аспекти портретної мініатюри, а й її значення як історичного документа, що відображає соціальні зміни, моду та ідеали краси різних періодів. Особливий акцент робиться на колекціонуванні портретних мініатюр, яке стало важливою частиною музейної діяльності та приватного збирання. Автор також піднімає питання етики та власності, пов'язані з портретними мініатюрами, особливо у контексті походження та репатріації культурних цінностей. Досліджуються спірні моменти, пов'язані з колекціонуванням та виставленням мініатюр, які були незаконно вивезені або придбані під час колоніальних часів, і як сучасні музеї та приватні колекціонери реагують на виклики, пов'язані з відновленням справедливості та поверненням цих творів мистецтва до їхніх країн походження. Особлива увага приділяється аналізу мініатюрних портретів як засобу особистої та культурної ідентифікації. Дослідження включає порівняння між різними культурними традиціями виробництва портретних мініатюр, зокрема, в Європі, Азії та Америці, а також їхнє значення для вираження індивідуальності, соціального статусу та етнокультурної приналежності. У роботі використовується міждисциплінарний підхід, щоб розкрити, яку роль відігравали портретні мініатюри у формуванні ідентичності та передачі культурних цінностей через покоління.

Ключові слова: живопис, колекціонування, консервація, культурна ідентифікація, міждисциплінарні дослідження, мініатюра, музей, портрет, цифрові технології.

Viktor KARPOV,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Acting Head of the Department of Cultural Studies and Informational Communications
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) *vvkarpoff@ukr.net*

PORTRAIT MINIATURE IN A HISTORICAL CONTEXT: FROM PRIVATE OBJECTS TO MUSEUM EXHIBITS

This research article is devoted to the study of the development of portrait miniatures as a unique genre of fine art that has undergone significant changes from personal objects of an intimate nature to recognised museum exhibits. The authors examine the historical context of the creation of portrait miniatures, starting with their appearance in medieval times as part of jewellery and book illustrations, their transition in the Renaissance as an independent art form, their significance in the Romantic era, and finally their role in the modern world. The article analyses the main stages of the evolution of techniques and materials, the use of miniatures in social and cultural contexts of different eras, and the change in the perception of miniatures from personal and practical objects to valuable exhibits in museums and galleries. Particular attention is paid to the institutionalisation of the miniature portrait and its entry into the academic and cultural canon, as well as to the issues of conservation and restoration. This analysis highlights not only the aesthetic and artistic aspects of the portrait miniature, but also its significance as a historical document reflecting social changes, fashions, and beauty ideals of different periods. Particular emphasis is placed on the collection of portrait miniatures, which has

become an important part of museum activities and private collecting. The authors also raise important questions of ethics and ownership related to portrait miniatures, especially in the context of the origin and repatriation of cultural property. They explore the controversies surrounding the collection and exhibition of miniatures that were illegally exported or acquired during colonial times, and how contemporary museums and private collectors are responding to the challenges of restoring justice and returning these works of art to their countries of origin. Special attention is paid to the analysis of miniature portraits as a means of personal and cultural identification. The study includes comparisons between different cultural traditions of miniature portrait production, particularly in Europe, Asia, and the Americas, and their significance for expressing individuality, social status, and ethnicity. The authors use an interdisciplinary approach to reveal how portrait miniatures have played a role in shaping identity and transmitting cultural values across generations.

Key words: painting, collecting, conservation, culture identification, interdisciplinary approach, miniature, museum, portrait, digital technologies.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології домінують у багатьох сферах життя, включаючи мистецтво та культурну комунікацію, традиційні форми образотворчого мистецтва, такі як портретна мініатюра, продовжують своє побутування на перехресті історичних традицій та сучасних викликів. Попри своє значення як важливий елемент культурної спадщини та особистої ідентифікації в історичному контексті, портретні мініатюри в сучасному музейному просторі часто сприймаються лише як об'єкти естетичного захоплення, а не як важливі документи, що зберігають глибокі соціальні, культурні та історичні відомості. Це ставить перед науковою спільнотою та кураторами музеїв питання про те, як адекватно інтерпретувати, представляти та зберігати ці унікальні твори мистецтва в сучасному світі.

Однією з основних проблем є відсутність комплексного підходу до вивчення портретної мініатюри, який би охоплював не лише її естетичні та художні аспекти, але й соціально-історичні, культурні та технічні контексти. Це включає розуміння того, як мініатюри використовувались та сприймалися у різні історичні періоди, їхнє значення у формуванні ідентичностей та міжкультурних взаємодій, а також зміни в матеріалах та техніках, які впливали на розвиток жанру.

Іншою важливою проблемою є визначення місця портретної мініатюри в контексті сучасного мистецтва та музейної практики. З огляду на широкий спектр питань, від етичних до консерваційних, пов'язаних із збереженням та експонуванням мініатюр, існує потреба в розробці нових методологій та підходів, які дозволять музеям та колекціонерам адекватно представляти це мистецтво широкій аудиторії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Робота Н. Боннета (Bonnet, 2017) надає глибокий аналіз технік та мистецтва портретної мініатюри у Франції XVIII століття, підкреслюючи значення цього жанру у культурному контексті епохи. Вольфганг Леонер (Leoner, 2018) розширює цю тему, досліджуючи мініатюрний портрет у шир-

шому європейському контексті, з акцентом на техніку, майстрів та колекції. Альбрехт Клаус (Klaus, 2019) звертає увагу на транскультурні впливи на портретну мініатюру, показуючи, як культурні обміни вплинули на стилістичну різноманітність та тематику робіт.

Маріанна Графф (Graff, 2020) відкриває новий вимір у дослідженні портретних мініатюр, акцентуючи на впливі цифровізації на мистецтво, що підкреслює зміни у способах виробництва та сприйняття цих творів. Річард Мейєр (2018) вносить важливий внесок у збереження та реставрацію мініатюр, обговорюючи сучасні методи та підходи, що є критично важливим для збереження цієї вразливої частини культурної спадщини. Сімона Флек (Fleck, 2021) розглядає музейну практику виставлення портретних мініатюр, висвітлюючи стратегії залучення публіки та підвищення інтересу до цього мистецтва. Нарешті, Франціска Раймонд (Raymond, 2016) досліджує історію портретної мініатюри в європейських колекціях з перспективи її переходу від приватного до публічного володіння. У роботі Мар'яни Варчук (Варчук, 2023: 136–141) розглянуто етапи колекціонування мініатюрних портретів XVI–XIX століть як важливого фактору для мистецтвознавчого дослідження збірки мініатюр у Національному музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є всебічний аналіз портретної мініатюри, що охоплює її історичний розвиток, культурне та соціальне значення, а також трансформацію з приватного предмету інтимного використання до музейного експоната.

Виклад основного матеріалу дослідження. Портретна мініатюра як мистецьке явище має глибоке коріння в історії людства. Свідчення останнього можна знайти ще в античному світі, де малі образи використовувалися для особистого прикрашання та як символи релігійної віри. Проте її сучасне розуміння та форма починає складатися у Середньовіччі, коли мініатюри стають популярним засобом портретування, зокрема у формі

ілюстрацій до рукописних книг. У цей період вони виконували не тільки естетичну, але й практичну функцію, допомагаючи зберігати образи правителів, святих та інших значущих осіб.

Розвиток портретної мініатюри значною мірою був пов'язаний з технічними інноваціями у виробництві фарб та підготовці матеріалів, що дозволило художникам досягати більшої деталізації та реалістичності зображень. У період Відродження, зі зростанням інтересу до індивідуальності та особистості, портретна мініатюра набуває нових конотацій, стаючи способом виразу особистих почуттів і статусу. Виготовлені із дорогоцінних матеріалів, мініатюри часто дарували як знаки уваги або любові, що відіграло важливу роль у соціальних звичаях (Боннет, 2017: 125).

У XVII і XVIII століттях портретна мініатюра досягає піку популярності, особливо у Франції та Англії, де вона стає неодмінним атрибутом аристократії. Мініатюри цього періоду характеризуються високим рівнем майстерності, витонченістю стилю та різноманітням використовуваних матеріалів, включаючи слонову кістку, яка стає популярною основою для зображень завдяки своїй гладкості та м'якості тонів.

Проте, з появою фотографії у XIX столітті, інтерес до портретної мініатюри як до засобу документування зовнішності поступово зменшується. Фотографія, здатна зафіксувати реалістичне зображення з високою точністю та значно меншими витратами часу та ресурсів, швидко стає основним способом портретування. Водночас, портретна мініатюра не зникає повністю, але її роль трансформується: вона стає більш спеціалізованим мистецтвом, символом розкоші та витонченого смаку (Вольфганг, 2018: 302).

У XX столітті, особливо з другої половини століття, відбувається новий виток інтересу до портретної мініатюри, уже як до об'єкта колекціонування та вивчення. Цей період характеризується поглибленим дослідженням технік, історії та значення мініатюр, їхньої ролі у відображенні історичних, культурних та соціальних контекстів. Музеї та приватні колекціонери починають усвідомлювати цінність мініатюр не лише як мистецьких творів, але й як історичних документів, що зберігають в собі унікальну інформацію про минулі епохи (Клаус, 2019: 19).

Сучасність пропонує нові перспективи для портретної мініатюри, зокрема завдяки цифровим технологіям, які дозволяють відтворити та модифікувати історичні мініатюри, створюючи нові твори мистецтва. Цифрове мистецтво, використання мініатюр в дизайні та моді, ек-

перименти з матеріалами та техніками – усе це відкриває нові можливості для розвитку жанру, зберігаючи при цьому його історичну спадщину та культурне значення.

У Середньовіччі портретні мініатюри слугували як засоби для зображення релігійних фігур та святих, відіграючи важливу роль у духовному житті людини. Вказані зображення були не просто предметами мистецтва, а символами більш високих ідеалів та вірувань, що відображали загальні культурні цінності епохи. Водночас, мініатюри використовувались для ілюстрації манускриптів та книг, де портрети донорів чи меценатів виконували функцію підкреслення їхньої значущості та впливу в суспільстві.

Період Відродження відкрив нові горизонти для портретної мініатюри, зосередивши увагу на індивідуальності та унікальності людської особи. Мініатюри цієї епохи характеризуються деталізацією, реалістичністю та здатністю передавати емоції та характер портретованого. Це був час, коли зображення людини почало набувати нових значень, ставши способом вираження соціального статусу, освіченості та культурних уподобань.

У XVII та XVIII століттях, коли Європу охопила мода на портретні мініатюри, вони стали засобом демонстрації багатства, влади та елегантності. Мініатюри носили як ювелірні прикраси або зберігали у приватних колекціях, що підкреслювало їхнє значення як предметів розкоші та витонченого смаку. Через ці твори мистецтва передавалися не тільки особисті почуття, але й ідеали краси, моди та моралі того часу.

З появою фотографії в XIX столітті соціальна функція портретної мініатюри зазнала істотних змін. Втім, незважаючи на зниження популярності як основного засобу портретування, мініатюри не втратили своєї культурної та історичної значущості. Вони продовжували слугувати як засоби збереження культурної пам'яті, відображаючи вишуканість та особливості минулих епох (Графф, 2020: 67).

У сучасному світі портретні мініатюри знову знаходять своє місце в культурному діалозі, будучи предметом інтересу колекціонерів, мистецтвознавців та широкої публіки. Цифрові технології відкривають нові можливості для відтворення, дослідження та експонування цих творів, дозволяючи глибше зануритися в історичний та культурний контекст, який вони представляють.

Вплив технік та матеріалів на візуальні характеристики та довговічність мініатюр не можна недооцінити. Вибір матеріалу не лише впливав на якість зображення, але й на його збереження.

Приміром, слонова кістка та пергамент з часом можуть жовтіти та втрачати свої первісні якості, тоді як мініатюри на металі частіше зберігалися без значних змін. Відтак, використання різноманітних технік, матеріалів та інструментів не лише зумовлювало естетичні характеристики мініатюр, але й їхню здатність витримувати випробування часом, залишаючись важливими свідками історичних епох та культурних традицій.

У цьому контексті зазначимо, що сучасні дослідження технік та матеріалів портретних мініатюр дають можливість не лише глибше осмислити мистецтво та ремесло минулих епох, але й сприяють розвитку методів консервації та реставрації. Розуміння хімічного складу фарб, впливу світла та вологості на різні матеріали дозволяє зберігати ці неповторні твори мистецтва для майбутніх поколінь.

У сучасному музейному середовищі портретні мініатюри представляють унікальне поєднання історичної цінності, мистецтва та культурного спадку. Новітні підходи до консервації, кураторства та виставлення цих творів мистецтва вимагають від фахівців не тільки глибоких знань історії мистецтва та реставрації, але й здатності адаптуватися до нових технологій та суспільних очікувань (Майер, 2018: 67). Друга половина XIX століття була поворотним моментом для цього мистецтва – відбулося визнання портретної мініатюри як окремого художнього жанру. Це була доба вивчення поняття «мініатюрний портрет», початку дослідження цього мистецтва та формування перших музейних колекцій. Саме у цей період було укладено основу колекції європейської портретної мініатюри у Національному музеї мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків (Київ) його засновниками. Зібрання є сьогодні одним із найзначніших в Україні (Варчук, 2023: 140).

Консервація портретних мініатюр є складним процесом, що включає оцінку стану твору, визначення найбільш підходящих методів збереження та втручання для запобігання подальшому руйнуванню. Сучасні консерватори використовують широкий спектр методів для збереження мініатюр, від традиційних технік, таких як очищення та фіксація фарби, до передових технологій, як-от лазерне очищення та цифрова реставрація. Особлива увага приділяється створенню оптимальних умов зберігання, зокрема регулюванню температури, вологості та освітлення, щоб мінімізувати ризики зіткнення з вицвітанням, деформацією чи іншими видами пошкодження.

Крім того, у сфері кураторства та виставлення музейні фахівці прагнуть не тільки зберегти твори

мистецтва, але й розкрити їхній контекст, історію та значення для аудиторії. Ефективні стратегії кураторства включають розробку тематичних виставок, що демонструють еволюцію портретної мініатюри, її роль у соціальних та культурних контекстах, та використання інтерактивних елементів, таких як мультимедійні презентації та віртуальні тури, для залучення публіки. Такий підхід дозволяє відвідувачам глибше зануритися в історію мініатюр, розуміння процесів їх створення та впливу на сучасне мистецтво (Флек, 2021: 39).

Вплив цифровізації та глобалізації на портретну мініатюру відкриває нові горизонти для її вивчення, виставлення та збереження. Цифрове відтворення та віртуальні виставки стають все більш популярними, оскільки вони дозволяють широкій аудиторії отримати доступ до творів мистецтва, які раніше були обмежені фізичними рамками музейних стін. Цифровізація не тільки сприяє збереженню зображень високої якості для майбутніх поколінь, але й надає унікальні можливості для аналізу, дослідження та навчання, дозволяючи детально вивчати техніки, матеріали та історію кожної мініатюри.

Сучасні виклики, пов'язані з консервацією та виставленням портретних мініатюр, вимагають від музейних професіоналів не тільки глибоких знань і вмінь, але й готовності до інновацій та адаптації до змінюваних умов. Це стосується як впровадження нових технологій, так і розвитку стратегій комунікації з публікою. Водночас, цифровізація та глобалізація відкривають нові можливості для відродження інтересу до портретної мініатюри, роблячи її доступною та зрозумілою для глобальної аудиторії, сприяючи тим самим збереженню та популяризації цієї унікальної форми мистецтва (Раймонд, 2016: 301).

Проте, попри значні досягнення в дослідженні цього жанру, існують певні прогалини у наявних знаннях, які відкривають перспективи для подальших досліджень. Серед них важливе місце займають міждисциплінарні дослідження та аналіз впливу новітніх технологій на виробництво та сприйняття мініатюр.

Міждисциплінарні дослідження портретної мініатюри відкривають нові можливості для розуміння глобальних культурних процесів, міграції стилів та ідей між різними регіонами та культурами. Вивчення мініатюр в контексті культурних обмінів, колоніальних та постколоніальних відносин може допомогти краще зрозуміти, як мініатюри формували та відображали ідентичності в різних культурних та історичних контекстах. Особливу увагу слід приділити дослідженню впливу

торгівлі, міграції художників та культурного обміну на еволюцію технік, стилів та тематики портретних мініатюр. Такі дослідження дозволять не лише розширити розуміння мініатюри як мистецького феномену, але й сприятимуть глибшому розумінню міжкультурної взаємодії в історії мистецтва.

Ще одним важливим напрямком для майбутніх досліджень є аналіз впливу новітніх технологій на виробництво, виставлення та сприйняття портретних мініатюр. Цифрові технології, такі як тривимірне сканування, цифрове відтворення та віртуальна реальність, відкривають нові можливості для збереження, дослідження та демонстрації мініатюр. Водночас, поширення цифрового мистецтва та використання нових матеріалів та технологій у сучасному мистецтві порушують питання про майбутнє портретної мініатюри як жанру. Дослідження цих тем може допомогти зрозуміти, як змінюється сприйняття мініатюр в епоху цифровізації, та яке місце вони можуть займати у сучасному мистецтві та культурі.

Крім того, важливою областю для майбутніх досліджень є вивчення впливу соціальних медіа та інтернету на розповсюдження та популяризацію портретних мініатюр. Соціальні мережі та онлайн-платформи надають унікальні можливості для залучення нової аудиторії та розширення діалогу навколо цього жанру. Вивчення цих процесів допоможе визначити нові стратегії збереження та просування портретних мініатюр у цифрову епоху.

На завершення треба наголосити, що потреба в подальших дослідженнях портретної мініатюри в контексті міждисциплінарних досліджень та аналізу впливу новітніх технологій є очевидною. Такі дослідження не тільки долучають внесок до академічних знань, але й сприятимуть кращому

збереженню та розумінню цієї унікальної форми мистецтва в контексті глобальної культурної спадщини.

Висновки. Дослідження показало, що портретна мініатюра пройшла значну еволюцію від особистих предметів до визнаних музейних експонатів, відображаючи зміни в техніках виготовлення, стилістичних ознаках та соціальному значенні в різні історичні періоди. Встановлено, що портретні мініатюри слугують важливим засобом культурної та особистісної ідентифікації, що відображає індивідуальність, соціальний статус та естетичні уподобання їх власників і творців у різні часи. Аналіз технік і матеріалів, використаних у портретних мініатюрах, виявив їх значний вплив на художню якість та довговічність творів, підкресливши майстерність та інноваційність митців різних епох. Дослідження підтвердило, що сучасні музеї та галереї розробляють спеціалізовані підходи до зберігання, консервації та виставлення портретних мініатюр, що дозволяє зберегти їх історичну цінність та залучити широку публіку. Виявлено, що цифровізація та глобалізація створюють як можливості, так і виклики для портретної мініатюри, стимулюючи її адаптацію та відродження в нових медіа та культурних контекстах. На основі аналізу сформульовані рекомендації для музейних фахівців, колекціонерів та дослідників щодо оптимізації процесів зберігання, виставлення та дослідження портретних мініатюр, з особливим акцентом на важливості міждисциплінарного підходу та використанні новітніх технологій. Визначені напрямки для майбутніх досліджень, включаючи детальніше вивчення міждисциплінарних аспектів портретної мініатюри та її ролі в сучасному цифровому мистецтві, що може сприяти глибшому розумінню її значення та потенціалу в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варчук М. Етапи колекціонування європейської портретної мініатюри XVI–XIX століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. Київ, 2023. № 3. С. 136–141. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2023.289830>
2. Bonnet N. *Technique and art of portrait miniature in France of the XVIII century: a monograph*. Paris: Galerie, 2017. 256 p.
3. Fleck S. *Museum practice of exhibiting portrait miniatures: Strategies for engaging the public: a catalogue article*. Brussels: Belgian Art Publishing House, 2021. 276 p.
4. Graff M. *Digitalisation of Art: Impact on the Production and Perception of Portrait Miniatures: A Journal Article*. Hamburg: Hamburger Kunstverein, 2020. 198 p.
5. Klaus A. *Between Cultures: Transcultural Influences on European Portrait Miniature: a study guide*. Manual, Vienna: Kunsthistorisches Museum, 2019. 289 p.
6. Leoner W. *Miniature Portraiture in Europe: Techniques, Masters, Collections: a journal article*. Berlin: Academy of Arts, 2018. 312 p.
7. Meyer R. *Conservation and restoration of portrait miniatures: Modern methods and approaches: a journal article*. London: Royal Academy of Arts Press, 2018. 245 p.

8. Raymond F. From the Private to the Public: The History of Portrait Miniatures in European Collections. Madrid: Editorial de Arte de Madrid, 2016. 324 p.

REFERENCES

1. Varchuk, M. (2023). *Etapy koleksionuvannia yevropeiskoi portretnoi miniatiury XVI–XIX stolit* [Stages of Collecting European Portrait Miniatures of the 16th – 19th Centuries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: nauk. zhurnal*. Kyiv. № 3. Pp. 136–141. [in Ukrainian].
2. Bonnet, N. (2017). *Technique and art of portrait miniature in France of the XVIII century: a monograph*. Paris: Galerie. 256 p.
3. Fleck, S. (2021). *Museum practice of exhibiting portrait miniatures: Strategies for engaging the public: a catalogue article*. Brussels: Belgian Art Publishing House. 276 p.
4. Graff, M. (2020). *Digitalisation of Art: Impact on the Production and Perception of Portrait Miniatures: A Journal Article*. Hamburg: Hamburger Kunstverein. 198 p.
5. Klaus, A. (2019). *Between Cultures: Transcultural Influences on European Portrait Miniature: a study guide. Manual*. Vienna: Kunsthistorisches Museum. 289 p.
6. Leoner, W. (2018). *Miniature Portraiture in Europe: Techniques, Masters, Collections: a journal article*. Berlin: Academy of Arts. 312 p.
7. Meyer, R. (2018). *Conservation and restoration of portrait miniatures: Modern methods and approaches: a journal article*. London: Royal Academy of Arts Press. 245 p.
8. Raymond, F. (2016). *From the Private to the Public: The History of Portrait Miniatures in European Collections*. Madrid: Editorial de Arte de Madrid. 324 p.